

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

Д. М. ЧОРНИЙ

ІСТОРІЯ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ

Підручник

Харків – 2016

УДК 94(477.54/62)(075.8)
ББК 63.3(4УКР–4ХАР)873
Ч 75

Рецензенти:

Я. В. ВЕРМЕНИЧ – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України;

С. В. ПОТРАШКОВ – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України і всесвітньої історії Харківської державної академії культури.

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 5 від 25.04.2016 р.)*

Чорний Д. М.

Ч 75

Історія Слобідської України : підручник / Д. М. Чорний. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 264 с.

ISBN 978-966-285-353-7

У підручнику викладено історію розвитку одного з найбільших історичних регіонів України – Слобожанщини від найдавніших часів до сучасності в єдності політичних, економічних, культурних процесів. Головну увагу приділено особливостям чисельності, соціальної, національної структури населення, формуванню ментальної географії та регіональної самосвідомості жителів, діяльності самоврядування на різних історичних етапах, стосункам із центральною владою, ролі видатних особистостей в розвитку краю. Поставлені завдання вирішуються із використанням новітніх підходів, що опрацьовані на сучасному етапі в історичній науці, соціології, культурології, політології, регіоналістиці та урбаністиці.

Для студентів університету, що вивчають дисципліну «Історія Слобідської України» в рамках варіативного циклу освітньо-професійної програми підготовки, а також може бути використаний у рамках викладання курсів «Історія України», «Історія та культура України», «Історія української культури» для студентів всіх факультетів. Він буде корисним для учителів і учнів середніх навчальних закладів, широкого кола тих, хто прагне пізнати закономірності розвитку України в регіональному контексті.

УДК 94(477.54/62)(075.8)
ББК 93.3(4УКР–4ХАР)873

ISBN 978-966-285-353-7

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2016

© Чорний Д. М., 2016

© Рижова Ю. М., макет обкладинки, 2016

ЗМІСТ

Вступ	8
Питання та завдання для самоперевірки.....	24
Розділ 1. Територія Слобожанщини у стародавні часи.....	25
1.1. Природні та кліматичні умови.....	25
1.2. Особливості залюднення в стародавні часи. Археологічні культури та пам'ятки V–I тис. до н. е.....	27
1.3. Археологічні культури праслов'ян та їх сусідів I тис. н. е.....	29
1.4. Кочовики: печеніги, половці.....	32
1.5. Етнічний та мовний виміри населення.....	32
1.6. Землі Слобожанщини в X–XIII ст. Місто Донець – східний форпост ранньосередньовічної української держави. Монголо-татарська навала. Перетворення краю на «Дике Поле».....	32
Питання та завдання для самоперевірки.....	37
Розділ 2. Слобідська Україна в XIV – середині XVIII століття..38	
2.1. Військово-стратегічне значення краю в XIV–XVII ст.....	38
2.2. Масове заселення.....	41
2.3. Соціальні групи та стани.....	43
2.4. Адміністративно-територіальний устрій.....	45
2.5. Займанщина.....	48
2.6. Слобідські козацькі полки як військові формування....	48
2.7. Соціально-економічний розвиток краю. Сільське господарство.....	50
2.8. Ремесло та промисли.....	52
2.9. Торгівля.....	54
2.10. Культурне життя Слобідської України.....	55
Питання та завдання для самоперевірки.....	57
Розділ 3. Слобідська Україна в другій половині XVIII – першій половині XIX століття.....	58
3.1. Ліквідація автономії Слобідських полків. Адміністративно-територіальні реформи.....	58

3.2. Розвиток економіки. Соціальні реформи. Виникнення нової соціальної структури суспільства.....	63
3.3. Суспільно-політичне життя.....	65
3.4. Розвиток світської освіти. Приватні училища та пансіони. Державна середня освіта.....	68
3.5. Заснування Харківського університету.....	70
3.6. Перші професори та студенти. Організація навчальної та наукової роботи. Вплив університету на місцеве суспільство.....	73
3.7. Побут та повсякденне життя населення.....	76
Питання та завдання для самоперевірки.....	78

Розділ 4. Слобідська Україна в другій половині XIX – на початку XX століття.....

4.1. Населення: динаміка зростання, соціальна, станова, національна, вікова, статеві структура.....	79
4.2. Село на Харківщині. Сільське господарство, його продуктивність. Столипінська аграрна реформа на Харківщині.....	81
4.3. Розвиток шляхів сполучень.....	83
4.4. Розвиток фабрично-заводської промисловості. Харківські промисловці та підприємці.....	84
4.5. Ремесло.....	87
4.6. Фінансово-кредитні установи. Торгівля.....	88
4.7. Реформи 60–70-х років XIX ст. на Харківщині. Земства. Міські думи.....	88
4.8. Засоби масової комунікації. Місцева преса та журналістика.....	94
4.9. Організація початкової, середньої та професійної освіти.....	99
4.10. Харківський університет. Наукові школи. Організація навчання.....	100
4.11. Становлення системи вищих навчальних закладів. Харківський ветеринарний інститут.....	102
4.12. Харківський технологічний інститут.....	103
4.13. Жіноча вища освіта в Харкові на поч. XX ст.	103
4.14. Суспільно-політичне життя. Народництво. Ліберальний рух.....	104
4.15. Соціалістичні політичні організації.....	106
4.16. Революція 1905–1907 рр. на Харківщині.....	109

4.17. Суспільно-політичні процеси на Харківщині в 1907–1914 рр.	114
4.18. Повсякденне життя населення.....	116
Питання та завдання для самоперевірки.....	125

Розділ 5. Слобожанщина в добу Першої світової війни та національно-демократичної революції в Україні.....

Україні.....	126
5.1. Перша світова війна, її вплив на економічну та політичну ситуацію в краї.....	126
5.2. Розстановка політичних сил після Лютневої (1917 р.) революції в Росії та початку української національно-демократичної революції. Поява та діяльність нових органів влади.....	129
5.3. Діяльність політичних партій.....	132
5.4. Вибори до міських Дум (серпень 1917 р.) та загальноросійських Установчих Зборів (листопад 1917 р.)..	134
5.5. Харківщина між Центральною Радою, Тимчасовим урядом та більшовиками.....	136
5.6. Проголошення більшовиками УНР в Харкові в грудні 1917 р.	140
5.7. Донецько-Криворізька республіка.....	142
5.8. Перші соціалістичні перетворення.....	143
5.9. Німецько-австрійська окупація. Гетьманщина. П.Болбочан.....	144
5.10. Слобожанські міста та села на роздоріжжях громадянської війни 1919–1920 рр.	146
5.11. Коли і чому Харків став «першою столицею».....	150
Питання та завдання для самоперевірки.....	152

Розділ 6. Харківщина 1920–1930-х років.....

6.1. Територіальне розмежування між УСРР і РСФСР.....	153
6.2. Територіально-адміністративні реформи в УСРР.....	155
6.3. Формування місцевих органів влади.....	157
6.4. Нова економічна політика. Відбудова промисловості..	157
6.5. Українське село 1920-х років.....	158
6.6. Харків – столиця УСРР. Особливості урбанізації 1920-х років.....	159
6.7. Українське відродження 1920-х років у Харкові. Діяльність літературних об'єднань. Преса.....	160

6.8. «Великий стрибок» кінця 1920-х – 1930-х рр. і його наслідки. Індустріалізація на Харківщині.....	162
6.9. Колективізація на Харківщині. Голодомор 1932–1933 рр.	166
6.10. Страхіття «великого терору».....	170
6.11. Розвиток освіти та науки	172
6.12. Харків в 1930-х рр.	175
Питання та завдання для самоперевірки.....	177

Розділ 7. Харківщина в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.).....

7.1. Посилення адміністративно-репресивних методів регулювання життя суспільства в 1939–1940 рр. Промисловість Харкова в умовах мобілізаційної готовності економіки.....	178
7.2. Харківщина в червні-жовтні 1941 р. Евакуація на схід.....	180
7.3. Окупація краю німецько-фашистськими військами.....	182
7.4. Особливості окупаційного режиму. Винищення населення; концентраційні табори.....	186
7.5. Громадське, культурне та повсякденне життя населення під час окупації.....	189
7.6. Підпілля та партизанський рух.....	190
7.7. Бої за Харків та Харківщину в 1943 р.	193
7.8. Наслідки війни. Проблема історичної пам'яті та політики пам'яті.....	196
7.9. Початок відбудови зруйнованої війною економіки.....	197
Питання та завдання для самоперевірки.....	199

Розділ 8. Від відбудови до перебудови (друга половина ХХ ст.).....

8.1. Особливості відбудови і розвитку промисловості та сільського господарства. Харківщина в народногосподарському комплексі СРСР та УРСР.....	200
8.2. Особливості урбанізації.....	205
8.3. Харківська обласна організація КПУ: організаційні зміни, чисельність, місце в радянській політичній системі.....	206
8.4. Місцеві Ради народних депутатів: конституційні повноваження та реалії здійснення владних функцій.....	207
8.5. Комсомол та профспілки.....	207

8.6. Повсякденне життя населення.....	209
8.7. Культура. Наука. Освіта.....	210
8.8. Спроба перебудови в СРСР 1985–1991 рр. Наростання громадської активності населення. Виникнення неформальних масових об'єднань і рухів.....	212
Питання та завдання для самоперевірки.....	214
Розділ 9. Харківщина в незалежній Україні: пошук нової ідентичності.....	215
9.1. Референдум 1 грудня 1991 р. на Харківщині та підсумки голосування на виборах першого Президента України.....	215
9.2. Проблема реформування територіально- адміністративного устрою в Україні. Законодавчі акти України про місцеве самоврядування.....	218
9.3. Характеристика головних політичних сил. Місцеві осередки загальноукраїнських партій. Регіональні політичні партії та об'єднання.....	221
9.4. Парламентські та президентські вибори в краї: тенденція поведінки електорату та розстановки політичних сил.....	222
9.5. Економічна ситуація на Харківщині в 1990-ті – 2000-ні рр.	224
9.6. Населення регіону: тенденції змін, повсякденне життя.....	227
9.7. Культура. Освіта. Наука.....	228
9.8. Сучасна топоніміка м. Харкова.....	230
9.9. Замість епілогу: маркери та чинники ідентичності.....	231
Питання та завдання для самоперевірки.....	233
Словник основних термінів та визначень.....	234
Список використаних джерел.....	243